

ЯРЕМЧУК В. В.,

аспірант кафедри європейського права
та порівняльного правознавства
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

УДК 341.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.47>

**НАУКОВА ТА ПРАКТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І. І. ЛУКАШУКА
В СФЕРІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
У «КИЇВСЬКИЙ» ПЕРІОД ЙОГО БІОГРАФІЇ (1963–1985)**

У статті проаналізовано життєві події та наукову і практичну діяльність Ігоря Івановича Лукашука (1926–2007) в період його перебування на посаді завідувача кафедри міжнародного права Київського державного університету імені Т. Шевченка. Як один із провідних українців – юристів-міжнародників ХХІ століття – він залишив визначний слід в глобальній історії міжнародного права, а т. зв. київський період його біографії справив чи не найбільш визначальний вплив на його ідентичність як дослідника, практика і педагога.

При цьому варто наголосити, що І. І. Лукашук був не просто самородком, світогляд якого формувался відірвано від загального контексту того часу, а логічним продовжувачем поглядів та праці таких видатних вчених в царині міжнародного права, як В.П. Даневський, М.І. Догель, Д.І. Каченовський, В.І. Корецький, А.М. Стоянов, М.О. Таубе та ін. Також він активно співпрацював зі своїми колегами-сучасниками, зокрема Д.Б. Левіним, К.С. Забігайлом, В.І. Кисілем, Г.К. Матвєєвим, П.О. Недбайлом, К.К. Сандровським, В.І. Сапожниковим та ін.

Діяльність вченого в цей період велася в трьох таких основних напрямках: науково-педагогічному як викладача міжнародного права Київського університету, дослідника та наукового керівника; науково-методичному як завідувача кафедри та автора методичних посібників і підручників; науково-практичному як члена делегації Української РСР та СРСР на міжнародних конференціях із розробки та прийняття міжнародних договорів. На всіх цих нивах саме в цей період йому вдалося сформувати авторитет, який залишився із ним до кінця життя, зокрема авторитет теоретика і практика права міжнародних договорів.

Попри те, що останні тридцять років свого трудового та життєвого шляху І.І. Лукашук провів у Москві, він продовжував цікавитися українською наукою міжнародного права та досліджувати її тенденції, використовувати праці українських юристів-міжнародників у своїх книгах тощо. Своєю чергою українські дослідники завжди визнавали його за представника саме української науки міжнародного права. Ім'я І.І. Лукашука золотими літерами вписане у вітчизняну історію міжнародного права.

Ключові слова: Ігор Лукашук, міжнародне публічне право, право міжнародних договорів, історія міжнародного права.

Yaremchuk V. V. Scientific and practical activities of I.I. Lukashuk in the field of public international law during the “Kyiv period” of his biography (1963–1985)

The article analyzes the life and scientific and practical activities of Igor Ivanovich Lukashuk (1926–2007) during his tenure as head of the Department of International Law at Taras Shevchenko Kyiv State University. As one of the leading Ukrainians –

international lawyers of the XXI century, he left a significant mark in the global history of international law, and the so-called. The “Kyiv period” of his biography had perhaps the most decisive influence on his identity as a researcher, practitioner, and teacher.

It should be emphasized that I. Lukashuk was not just a nugget, whose worldview was formed detached from the general context of the time, but was a logical continuation of the views and work of such prominent scholars in the field of international law as V. Danevsky, M. Dogel, D. Kachenovsky, V. Koretsky, A. Stoyanov, O. Taube et al. He also actively collaborated with his contemporaries, in particular D. Levin, K. Zabigailo, V. Kisil, G. Matveev, P. Nedbaylo, K. Sandrovsky, V. Sapozhnikov and others.

The scientist's activity in this period was conducted in three main directions: scientific and pedagogical – as a teacher of international law at the Kyiv University, researcher, and supervisor, scientific and methodological – as head of the department and author of manuals and textbooks, and scientific and practical as a member of the Ukrainian SSR and the USSR at international conferences on the development and adoption of international treaties. In all these fields it was during this period that he managed to form an authority that remained with him until the end of his life, especially as a theorist and practitioner of the law of international treaties.

Even though I. Lukashuk spent the last thirty years of his career and life in Moscow, he continued to be interested in Ukrainian science of international law and study its trends, use the works of Ukrainian international lawyers in his books and others. In turn, Ukrainian researchers have always recognized him as a representative of the Ukrainian science of international law. I. Lukashuk's name is inscribed in golden letters in the national history of international law.

Key words: *Igor Lukashuk, public international law, law of international treaties, history of international law*

Вступ. Українська наука міжнародного права подарувала світу багато видатних юристів-міжнародників різних поколінь. Варто виділити імена Людвіка Ерліха, Луї Сона, Володимира Корецького, Олександра Задорожнього та ін. Чільне місце серед них займає ім'я одного із найвидатніших юристів-міжнародників ХХ ст. Ігоря Івановича Лукашука (1926–2007).

Життя та науково-практична діяльність багатьох із них уже стала об'єктом наукових досліджень вітчизняних науковців. Зокрема, варто назвати дисертаційні дослідження, присвячені Володимиру Грабарю [1], Рафалу Лемкіну [2], Павлу Казанському [3] та ін. На жаль, біографія та наукова спадщина І.І. Лукашука тривалий час залишалася поза увагою дослідників. Водночас його особистий внесок в розвиток теорії та практики сучасного міжнародного права та той факт, що він належить саме до української школи права і був наставником того покоління, яке творило українську парадигму міжнародного права на зорі незалежності, свідчить про актуальність дослідження його життєвого і наукового шляху.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати наукову та практичну діяльність І.І. Лукашука у сфері міжнародного права у «київський» період його біографії.

Результати дослідження. Ігор Іванович Лукашук народився в Харкові 1 червня 1926 р. Майбутній вчений не залишився осторонь подій Другої світової війни і з 1942 до 1945 р. в складі радянської Червоної армії брав у ній участь [4, с. 70]. Протягом 1945–1947 рр. І.І. Лукашук навчався у Харківському юридичному інституті. Як відзначають В.Г. Буткевич та О.В. Буткевич, під час навчання в інституті на нього особливий вплив справили викладачі, які були вихованцями таких видатних правників кінця ХІХ – початку ХХ ст., як В.П. Даневський, М.І. Догель, Д.І. Каченовський, А.М. Стоянов, М.О. Таубе та ін. [4, с. 62–63]. Гадаємо, що варто погодитися, що ця традиція харківської правничої школи мала вплив на формування наукового та професійного світогляду вченого.

Ще до здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук у 1950 р. І.І. Лукашук став викладачем юридичного інституту ім. Д.І. Курського в місті Саратові (Росія). А вже

у 1951 р. під керівництвом В.М. Корецького у Харкові І.І. Лукашук захистив кандидатську дисертацію на тему «Договори про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу між СРСР та країнами народної демократії» (в оригіналі рос. «Договоры о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между СССР и странами народной демократии») [4, с. 63].

У Саратові І.І. Лукашук працював протягом 1950–1963 рр., одночасно навчаючись в докторантурі. У 1961 р. він здобув ступінь доктора юридичних наук. Тема докторської дисертації була така: «СРСР і міжнародні договори (деякі проблеми теорії і практики)» (в ориг. рос. «СССР и международные договора (некоторые проблемы теории и практики)»), а захист дисертації відбувся в Московському державному інституті міжнародних відносин. У 1962 р. йому було присвоєне звання професора [4, с. 65].

Однією із ключових дат в науковому, професійному і особистому житті І.І. Лукашука став 1963 р., коли він повернувся до України, очоливши кафедру міжнародного права та іноземного права Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Рішення про створення цієї кафедри було прийняте у 1962 р., і саме українцю-викладачу Саратовського університету було запропоновано її очолити [5, с. 179]. З цього моменту через власну діяльність та підготовку і виховання власних учнів вчений формував основи сучасної української школи міжнародного права.

Слід зазначити, що це призначення було достатньо важливим і відповідальним. Справа в тому, що в радянські часи викладання міжнародного права як окремої спеціальності стало жертвою т. зв. боротьби з космополітизмом. Отже, отримати освіту саме з цієї спеціальності практично протягом всього періоду повоєнної історії СРСР було можливо лише у трьох вищих навчальних закладах – Московському інституті міжнародних відносин, Університеті дружби народів імені Патріса Лумумби та у Київському університеті [5, с. 187].

Наукова діяльність І.І. Лукашука в Києві, де він став безумовним лідером української школи міжнародного права та вчителем її багатьох найяскравіших представників, отримала широке визнання сучасників. Так, В.Г. Буткевич та О.В. Буткевич твердять, що він створив «українську школу міжнародного права, за загальним визнанням найбільш продуктивну на ниві міжнародно-правових досліджень в Радянському Союзі» [5, с. 67]. Повністю погоджуючись із цією тезою, мусимо підкреслити, що в цьому розрізі він був продовжувачем роботи та своєрідним наступником В.М. Корецького.

В.Г. Буткевич та О.В. Буткевич наводять вражаючу статистику професійної результативності І.І. Лукашука на посаді керівника київської школи міжнародного права. Так, у 1963–1985 рр. під його керівництвом було підготовлено близько 4000 студентів із 126 держав світу, 3 доктори та понад 50 кандидатів юридичних наук, а також сотні разів він виступив як науковий опонент і рецензент [5, с. 34–35].

Такі успішні результати, однозначно, не стали б можливими без колективу кафедри та особистих лідерських та управлінських якостей І.І. Лукашука як керівника, котрий вмів об'єднувати та мотивувати людей навколо себе. Серед його соратників у «київському» періоді праці варто назвати зіркові імена К.С. Забігайла (1916–1996), В.І. Кисіля (1948–2019), К.К. Сандровського (1929–2003), В.І. Сапожнікова (1926–1996) та ін. [5, с. 122].

Так, О.В. Задорожній особливо відзначав серед тогочасних співробітників вченого Г.К. Матвєєва (1908–1996), який був спеціалістом з міжнародного приватного права та творцем української школи цієї галузі міжнародного права [5, с. 122]. Саме ефективність їхнього тандему забезпечила ефективну дихотомію наук міжнародного публічного та приватного права в київській школі під керівництвом І.І. Лукашука.

Також варто згадати ім'я іншого видатного українського вченого-правника П.О. Недбайла (1907–1974), який в той же період, що й І.І. Лукашук, у 1959–1974 рр. був завідувачем кафедри теорії держави і права КДУ імені Т. Шевченка й, крім того, у 1958–1971 рр. був представником УРСР в КПЛ ООН та обирався її головою [6]. У літературі немає прямих свідчень про знайомство та співпрацю цих вчених, але з огляду на специфіку їхньої наукової і практичної діяльності цей факт видається доконаним. Згодом І.І. Лукашук посилався на праці П.О. Недбайла у своїх дослідженнях.

Постійне місце роботи в Києві відкриває нові можливості для практичної роботи І.І. Лукашука у сфері міжнародного права. Він отримав змогу брати участь в діяльності міжнародних делегацій від імені Української РСР, яка була державою-засновницею ООН та володіла обмеженою міжнародною правосуб'єктністю. За відсутності В.М. Корецького, який в той час перейшов на роботу до Гааги, саме І.І. Лукашук став ключовим юристом-міжнародником в складі відповідних делегацій.

Зокрема, І.І. Лукашук брав участь у складі міжнародних делегацій в рамках міжнародних організацій та їх органів, у конференціях і робочих групах з підготовки міжнародних договорів та у міжнародних судових інституціях. Безумовно, найяскравішою сторінкою міжнародної діяльності вченого стала його участь у Віденській дипломатичній конференції з права міжнародних договорів 1968–1969 рр. В.Г. Буткевич та О.В. Буткевич підкреслюють: «У 60–80-ті роки ХХ століття важко назвати таку серйозну міжнародну конференцію чи нараду, в яких брала участь делегація Української РСР, членом якої би не був професор І.І. Лукашук» [4, с. 67].

Також вчений займався активною викладацькою діяльністю як в СРСР, так і за кордоном. Наприклад, у 1971 р. вчений прочитав курс лекцій з права міжнародних договорів у легендарній Гаазькій академії міжнародного права (фр. Académie de droit international de La Haye) на тему «Сторони договорів. Право на участь» (англ. “Parties to Treaties. The Right to Participation”), який згодом був опублікований [7].

У цей період вчений активно розвивав власний науково-методичний доробок, публікуючи підручники та посібник для тих, хто вивчає міжнародне публічне право. О.В. Задорожній особливо відзначав підручник «Міжнародне право», який побачив світ за його редакцією та співавторством у 1971 році та став «спартанським мінімумом» з міжнародного права й зазнав низки неофіційних перекладів російською мовою через свою популярність. Також він відзначив інше видання авторства І.І. Лукашука «Механізм міжнародно-правового регулювання» 1980 р. як прикладне для аспірантів, що в поєднанні з попереднім підручником гарантувало «необхідну для кандидатського іспиту систему і логіку викладу теоретичного матеріалу» [5, с. 123].

Особливо варто відзначити ініціативу та вклад вченого у публікацію «Вісника факультету міжнародних відносин», який став для багатьох молодих вчених можливістю заявити про себе у науковому дискурсі із міжнародного права в радянський період. При цьому сам І.І. Лукашук, за словами очевидців, намагався публікувати власні матеріали – «не просто чергові уривки, але значимі і дискусійні статті» – у кожному із його номерів [5, с. 185].

Методичні напрацювання І.І. Лукашука знаходили свою успішну реалізацію і на науково-педагогічній ниві. Його викладацька робота отримувала високу та подекуди захоплену оцінку серед учнів та колег. Як пригадував О.В. Задорожній, характерною рисою вченого саме як викладача було «бажання донести до студентів весь об'єм знань з міжнародного права в легкодоступній і простій формі, але максимально чітко та організовано» [5, с. 123–125]. Він також підкреслював, що мова викладу І.І. Лукашука була «простою і зрозумілою», вчений ніколи не відволікався від теми, при цьому наводив приклади із практики та постійно цитував рішення міжнародних судових органів, матеріали із преси та ін. [5, с. 123–125].

Попри те, що науково-педагогічна діяльність І.І. Лукашука велася в радянський період та в умовах домінування і повсякчасного нав'язування комуністичної ідеології, вчений умів зберігати виважену позицію з цього приводу. Якщо в наукових роботах обов'язковою умовою публікації часто були посилення на тих чи інших ідеологів комуністичної ідеології чи повторювання стандартних ідеологічних штампів, то саме у викладацькій діяльності, за спогадами його учнів та студентів, вченому вдавалося цього уникати.

Як пригадував О.В. Задорожній, І.І. Лукашук ніколи не опускався до використання під час викладу матеріалу до штампів на кшталт «апологети американського імперіалізму» чи «агресивна зовнішня політика». Натомість навіть при висловленні критичної позиції щодо зовнішньополітичних візаві СРСР вчений використовував аргументи із практики реалізації норм міжнародного права та аналізу праць представників зарубіжної доктрини міжнародного права [5, с. 128–129].

Для колективу кафедри міжнародного права та для київської школи міжнародного права в цілому І.І. Лукашук став дороговказом для подальших наукових досліджень та розвідок. Природно, що такими стали саме теми, пов'язані із правом міжнародних договорів. Саме ця галузь міжнародного публічного права була головним напрямом наукової діяльності вченого.

О.В. Задорожній писав: «Найбільше аспірантів різних поколінь працювало над тематикою права міжнародних договорів – від визначення структури міжнародного договору, тлумачення міжнародного договору, договорів за участі міжнародних організацій до місця і ролі в припиненні договорів клаузули про докорінну зміну обставин» [8, с. 184]. Безумовно, таке широке охоплення цієї тематики було можливим лише завдяки професійному та життєвому досвіду І.І. Лукашука у цій сфері.

Проте такий підхід не був егоїстичним і зумовленим лише бажанням нав'язати іншим власну сферу наукових зацікавлень: він був природним і плідним наслідком досвіду та знань вченого. О.В. Задорожній слушно зазначав: «Детальне знання матеріалу, знання глибини всіх проблем підготовчих робіт в ході Віденської конференції з права міжнародних договорів дозволяли Ігорю Івановичу точно і переконливо сформулювати основні напрями <...> досліджень і поставити задачі аспірантам в процесі роботи над кандидатськими дисертаціями» [8, с. 184].

Результатом стали 18 кандидатських дисертацій, захищених під науковим керівництвом І.І. Лукашука, більшість з яких – у встановлені строки, що свідчить про високу дисципліну вченого та організаторський талант до дослідницького консультування. Заслуги вченого саме як одного з найкращих наукових керівників Київського університету неодноразово відзначалися у ректорських звітах [8, с. 184–185].

Проте науковий світогляд І.І. Лукашука був значно ширшим лише за одну, хоч і улюблену для себе, галузь міжнародного права. Його бачення та наукова інтуїція дозволяли йому обирати та підказувати молодим дослідникам далекоюсяжні, проте перспективні теми. О.В. Задорожній згадував, що саме він підказав дослідження міжнародно-правового регулювання європейських інтеграційних об'єднань одному із майбутніх фундаторів української науки права Європейського Союзу – В.І. Муравйову [8, с. 185].

О.В. Буткевич виділяє роботи І.І. Лукашука цього періоду, які були присвячені історії міжнародного права, роблячи застереження про відповідність української міжнародно-правової науки в цей час «загальним ідеологічним правилам» [9, с. 34].

У 1985 р. І.І. Лукашук переїхав до Москви, де очолив Центр міжнародно-правових досліджень Інституту держави і права АН Російської РФСР [4, с. 68]. Безумовно, для української міжнародно-правової та правової науки в цілому це була велика втрата. Україна, яка здобула незалежність через 6 років, однозначно потребувала юриста-міжнародника світового рівня, яким, безумовно, був І.І. Лукашук. Невідомо, як би проходили переговори і яким був би зміст ключових міжнародних договорів України періоду 1990-х рр., якби до їх підготовки та переговорів щодо них був залучений І.І. Лукашук.

Навіть в останні роки свого життя І.І. Лукашук стежив за українською школою міжнародного права та використовував україномовні праці українських дослідників. Зокрема, в ході дослідження історичних етапів розвитку міжнародного права загалом та права міжнародної відповідальності зокрема він звертався до праці українського історика міжнародного права А.І. Дмитрієва «Вестфальський мир і міжнародне право».

Крім того, у своїй монографії, присвяченій праву міжнародної відповідальності, яка побачила світ у 2004 р., він використовував праці В.А. Василенка «Відповідальність держави за міжнародні правопорушення» 1976 р., «Міжнародно-правові санкції» 1982 р. та «Механізм охорони міжнародного правопорядку» (в співавторстві з В. Давидом) 1986 р., а також праці П.О. Недбайла «Радянські соціалістичні правові норми» 1959 р. та «Система юридичних гарантій застосування радянських правових норм» 1971 р. Це свідчить про сталий інтерес вченого до своїх витоків, а саме української юридичної науки.

Також у своїх дослідженнях І.І. Лукашук звертався до українського законодавства. Зокрема, він аналізував положення ст. 9 Конституції України, в де встановлено, що «чинні

міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [10]. При цьому вчений вважав недосконалим формулювання, що міжнародні договори «є частиною» національного законодавства, оскільки, на його думку, «договір може бути частиною права держави, однак не може бути зарахований до законодавства» [11, с. 97].

Помер І.І. Лукашук 27 січня 2007 р. у Москві. Однак, що символічно, похований він був на рідній землі – на Байковому цвинтарі у Києві.

Слід наголосити, що українська наука міжнародного права не зрікалася приналежності І.І. Лукашука саме до української наукової доктрини. Наприклад, відомий український політик та юрист-міжнародник О.О. Мережко називав його відомим російським і українським вченим. Також він давав дуже високу оцінку працям вченого. Зокрема, фундаментальною він назвав працю «Сучасне право міжнародних договорів» [12, с. 59]. О.В. Буткевич теж зараховував І.І. Лукашука до «української науки міжнародного права» [9, с. 34].

Висновок. Підсумовуючи, можна констатувати, що саме «київський період» життя та діяльності І.І. Лукашука був визначальним для життя та наукової діяльності вченого. Саме його робота як викладача та дослідника Київського університету та практична робота із розробки міжнародних договорів сформувала його авторитет та ім'я як провідного юриста-міжнародника ХХ ст. Особливо значним був вплив цього періоду на формування науково-практичного світогляду вченого у сфері права міжнародних договорів.

Список використаних джерел:

1. Савчук К.О. Міжнародно-правові погляди академіка В.Е. Грабаря : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2002. 190 с.
2. Бем М.В. Міжнародно-правові погляди Р. Лемкіна : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2014. 18 с.
3. Мазуренко В.В. Міжнародно-правова спадщина П.Є. Казанського : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2019. 20 с.
4. Международное право XXI века: к 80-летию профессора, доктора юридических наук, лауреата Государственной премии Российской Федерации, заслуженного деятеля науки Российской Федерации Игоря Ивановича Лукашука / ред. В.Г. Буткевич. Киев : Издательский дом «Промени», 2006. 640 с.
5. Задорожний А.В. Игорь Иванович Лукашук – заведующий кафедрой международного права и иностранного законодательства Киевского государственного университета имени Т.Г. Шевченко. *Международное право XXI века: к 80-летию профессора, доктора юридических наук, лауреата Государственной премии Российской Федерации, заслуженного деятеля науки Российской Федерации Игоря Ивановича Лукашука* / ред. В.Г. Буткевич. Киев : Издательский дом «Промени», 2006. С. 119–140.
6. Назаренко Є.В. Недбайло П.О. Юридична енциклопедія. Т. 4 : Н–П. / ред. Ю.С. Шемшученко та ін. ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2002. 720 с.
7. Сьогодні 90 річниця з дня народження професора Ігоря Лукашука. *Юридична газета*. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/sogodni-90-richnicya-z-dnya-narodzhennya-profesora-igorya-lukashuka.html> (дата звернення: 15.11.2020).
8. Задорожний А.В. Игорь Иванович Лукашук – заведующий кафедрой международного права и иностранного законодательства Киевского государственного университета имени Т.Г. Шевченко. *Альманах международного права*. 2011. Вып. 3. С. 179–188.
9. Буткевич О.В. Історія міжнародного права. Київ : Ліра-К, 2013. 416 с.
10. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.
11. Лукашук И.И. Право международной ответственности : монография. Москва : Волтерс Клувер, 2004. 432 с.
12. Мережко О.О. Проблеми теорії міжнародного публічного та приватного права. Київ : Юстиніан, 2010. 320 с.

